

MODERN/POSTMODERN

Світлана Куцєнал (Полтава)

МІСЦЕ ЛЮДИНИ ВАКАНТНЕ (АНТРОПОЛОГІЧНІ ЕТЮДИ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ)¹

Як стверджував Мераб Мамардашвілі, головне призначення філософії - підтримувати традицію відтворення людини. Сучасна французька філософія ніби опонує йому. Це й зрозуміло, адже, на думку Жан-Франсуа Ліотара, ми живемо в епоху постсучасности (постмодерну), характерною рисою якої є ерозія віри у метаоповіді, які легітимують, об'єднують та тоталізують уявлення про сучасність, тоді як філософія модерну була носієм таких-от фундаментальних оповідей («діалектика духу», «емансипація людства», «герменевтика сенсу», «визволення суб'єкта»), що вони становили світоглядне та гносеологічне підґрунтя всіх сфер модерної культури. Квінтесенція модерну - це віра в метаоповіді, в єдність сутности, в усезагальність істини, в комунікабельність досвіду.

Водночас доба модерну розірвала сакральний світ, відокремила природне від божественного, знищила єдність світу, не замінивши останню нічим рівноцінним. Зійшовши з небес на землю, суб'єкт не знайшов там справжнього притулку, загубився у світі об'єктів та речей, що ними маніпулюють різноманітні технології. Головними менеджерами цього технізованого світу стали раціоналізація та суб'єктивізація. Епоха модерну створювала всі умови для підкорення індивіда системі комплексних раціональних правил (від шкільних до політичних), а абсолютною істиною вважали тезу про можливість виникнення індивідуальних цінностей лише у рамцях, визначених панівною ідеологічною системою; відтак панував удаваний ригоризм свободи.

Наслідком таких потрясінь стає усвідомлення людством того, що воно є заручником тих деструктивних сил, того джина з пляшки, якого вивільнили науково-технічні досягнення та ідеологія тоталітаризму. Декартівський володар світу та приборкувач природи потрапляв то в окопи світових війн, то в бараки концентраційних таборів, то в селища поблизу Чорнобиля, поки нарешті не опинився 11 вересня 2001 року в приміщеннях Всесвітнього торговельного центру. Саме ці причини зумовили й зумовлюють необхідність досягнення адекватного розуміння екзистенційної ситуації, до якої потрапила західна цивілізація на межі тисячоліть.

Як результат «переписування» (термін Ліотара) модерну виникає радикально-плюралістичне мислення, що заперечує будь-яку можливість консенсусу між різними жанрами дискурсу, стверджує їхню гетерономність, при цьому «всезагальне» потрактовується як просту ознаку метаоповідей, що самолегітимуються. Тому постмодерн і виявляється у Ліотара таким собі внутрішнім переосмисленням та приборканням модерну.

Постмодерн невблаганно підводить людину до осмислення неймовірного факту - неможливості висловитися. Цей критичний погляд на проблему комунікації розставив усі крапки над «і»: людина безсила перед словом, оскільки воно вислизає з-під її влади. Незважаючи на величезний потенціал доказів, фактів, гіпотез, суджень, накопичених людством, все одно виникає проблема остаточного прояснення тієї чи тієї думки. А якщо людина не здатна висловитися, то вона не може й досягнути Всесвіту, саму себе, співвідношення мікро- і макрокосму. Якщо раніше домінувала картина світу, де людина була розташована «перед світом», а тому мала здатність розуміти його та відтворювати у певних образах, то людина постмодерної картини світу опиняється всередині світу, вона позбавлена дистанціювання, заміником якого постає мережа комунікацій.

Надлишок виробництва, характерний для минулого та нового століття, породжує новий тип людини - ідеального споживача, оскільки основою людської вітальності стає споживання. Завдяки тому, що споживання - відкрита і динамічна структура, воно здатне звільнити людину від соціальної залежності, прискорити процеси асиміляції та відчуження, створити індивідів, не здатних приймати однозначні рішення, знівелювати рівні життя. Усе це призводить до максимальної індивідуалізації.

Людина-споживач постійно перебуває під тиском (усвідомлюваним або неусвідомлюваним), захоплена у полон рекламою, при цьому остання не дуже переймається тим фактом, що до певної частки населення не доходять її послання. Головне, що існує хоча б мінімальна можливість того, що надіслане повідомлення досягне своєї мети, що його сенс буде розшифрованим. Наслідком постає доволі парадоксальна ситуація, коли людину (одержувача інформації) цікавить уже не зміст послання, а носій цього послання, який з'являється в етері, здійснює певні дії або маніпуляції, що їх сприймають як захопливу виставу. Засоби масової інформації переживають фазу нейтралізації будь-яких повідомлень, фазу індиферентності сенсу.

Домінантою поведінки сучасної людини, визначальною силою в разі вибору варіанта розв'язання тієї чи тієї проблеми є мода, бо саме вона у повсякденному світі постсучасності стає засобом формування у люди-

ни уявлень про необхідність участі в соціальних зв'язках, виявлення себе як людини. Мода утворює сучасну культуру, адже весь порядок сучасності (політика, мас-медії, мистецтво тощо) зорганізований і прийнятий законами та логікою моди. «Мода занимает необычайно привилегированное положение оттого, что мир в ней полностью разрешается. Ускорение чистой дифференциальной игры означаемых выступает в ней феерически ярко - феерическое головокружение от утраты всякой референции» [2, с. 169].

Жан Бодріяр виокремлює дві Групи знаків, що діють у площині моди. До першої він відносить «легкі» знаки, призначені для дії у площині одягу, тіла, побуту, а до другої - «важкі», які виявляються у сфері політики, моралі, економіки, науки й сексуальності. Обидві Групи знаків мають спільну суттєву ознаку: завдяки ним панівний у суспільстві код владно передає іншим сферам свою інвестицію.

Усе життя сучасної людини перетворилося на царину товару, де діють закони та примхи моди, відбувається радикальна ліквідація цінностей. Одним із «досягнень» моди стало перетворення сфери відпочинку на домінуючу, витіснення праці на другий план, поглинання світу реальності, позаяк головну роль у моді надають симулякрам і знакам. Задоволення, що його дає мода, - це «наслаждение призрачно-циклическим миром форм, отошедших в прошлое, но вновь и вновь воскресающих в виде эффективных знаков» [2, с. 171].

Відповідність постсучасної людини вимогам моди стає такою собі перепусткою у світ тих індивідів, до кола яких ця людина прагне потрапити. Ні для кого не є таємницею певна мода на професію, навчальний заклад, освіту, бажану для здобуття певної спеціальності, на коло друзів, навіть на форми тіла; достатньо лишень пригадати стандарти тілесності, накидані сучасній людині з екранів телевізорів і сторінок преси. Зрозуміло, що це всевладдя моди також спирається на силу мови, на засоби репрезентації.

Саме ці причини пояснюють ту паніку, що охопила на початку другої половини минулого століття західний інтелектуальний загал: відомий французький мислитель Мішель Фуко зробив приголомшливе відкриття - *людина зникла*. Він абсолютно переконано заявив у своїй книжці «Слова і речі»: «В наши дни мыслить можно лишь в пустом пространстве, где уже нет человека [...] Всем тем, кто еще хочет говорить о человеке, его царстве и освобождении, всем тем, кто еще ставит вопросы о том, что такое человек в его сути, всем тем, кто хочет исходить из человека в своем поиске истины, и наоборот, всем тем, кто сводит всякое познание к истинам человека [...] кто вообще не желает мыслить без мысли о том, что мыслит именно человек - всем этим несуразностям и нелепым формам рефлексии можно противопоставить лишь философический смех, то

есть, иначе говоря, безмолвный смех» [5, с. 363], а за декілька сторінок взагалі висловив думку, підхоплену й розтиражовану безліч разів: «[...] можно поручиться - человек исчезнет, как исчезает лицо, начертанное на прибрежном песке» [5, с. 404].

Інший француз - Жиль Дельоз - продовжує цю думку й відповідає так: «Силы в человеке вступают в отношения с силами внешнего: с силой кремния, берущего реванш над углеродом, с силами генетических компонентов, берущих реванш над организмом, с силой аграмматичности, берущих реванш над означающим [...] Как сказал бы Фуко, сверхчеловек - это нечто гораздо меньшее, чем исчезновение существующих людей, и нечто гораздо большее, чем изменение понятия: это пришествие новой формы, не Бога и не человека, и можно надеяться, что она не будет хуже двух предыдущих» [3, с. 171].

Бодріяр висловлюється ще радикальніше: у його концепції людина розчиняється в масі, яка й стає головною дійовою особою історії, і діяльність цієї маси призводить до загибелі соціального.

Втрата соціального відбувається внаслідок схильності масової свідомості до *імплозії*, тобто вбирання, втягування в себе будь-якого впливу, коли об'єкт впливу не дає на нього ніякої відповіді. Маса, вважає Бодріяр, не має ані атрибута, ані предиката, ані якості, ані референції, тобто вона позбавлена «соціальної реальності». Маса не постає більше як «дзеркало соціального», оскільки не віддзеркалює останнє. Ба більше, стикаючись із масами, це «дзеркало соціального» розбивається. Замість того, щоб бути відображенням соціального, маса починає виконувати функцію «чорної дірки», що вона відхиляє, викривляє будь-які потоки енергії, що зближуються з нею, перетворюється на безодню симуляції всіх утрачених референцій. Одним із найзапекліших ворогів маси стає сенс. Загроза останнього полягає в тому, що маса відчуває терор схематизації, прихований за гегемонією сенсу, - а тому намагається опиратися йому, переводити артикульовані дискурси у площину ірраціонального та безосновного, тобто у площину видовища, яке не зачіпає індиферентну масу.

Мовчазна більшість, що домінує у сьогоdnішньому соціумі, є єдиним референтом репрезентації. «Массы не являются референтом, поскольку уже не принадлежат порядку предствления. Они не выражают себя - их зондируют. Они не рефлектируют - их подвергают тестированию. Политический референт уступил место референдуму (организатор постоянного, никогда не прекращающегося референдума - средства массовой информации). Однако зондирования, тесты, референдум, средства массовой информации выступают в качестве механизмов, которые действуют уже в плане симуляции, а не репрезентации. И ориентированы они уже на модель, а не на референт» [1, с. 26].

Мовчання маси доволі специфічне, адже воно *накладає заборону на те, щоб про нього говорили від його імені*. Окрім цього, мовчазна більшість не має представників, оскільки маси вже не становлять інстанцію (на відміну від класу або народу) і не є суб'єктом, а тому не можуть бути відсторонені від самих себе. Маса - це царина поглинання та імплузії, ірраціональна безодня, що втягує в себе соціальне. Два століття посиленої соціалізації закінчилися доволі сумно: «Ранее властвовало социальное - и его рациональная сила разрушала символические структуры, сегодня на первый план выходят mass media и информация - и их “иррациональным” неистовством разрушается уже социальное. Ибо благодаря им мы имеем дело именно с ней - этой состоящей из атомов, ядер и молекул массой» [1, с. 32].

Однією з основних властивостей маси Бодріяр вважає її парадоксальність, яка виражається, по-перше, в тому, що маса постає одночасно і об'єктом, і суб'єктом симуляції, тому, відповідно, здатна й до гіперсимуляції; а по-друге, в тому, що маса не є ані суб'єктом, ані об'єктом, позаяк не може бути носієм автономної свідомості і не піддається ані впливу, ані осягненню в термінах елементів, відношень, структур та сукупностей. Будь-який вплив на масу, потрапляючи у поле її тяжіння, починає рухатися колом, проходить стадії поглинання, відхилення та нового поглинання. Завдяки цим особливостям маса становить парадоксальний і граничний стан соціального. Місце соціальності заступає театральність, сцена, де діють політичні актори. Маса залюбки починає виконувати роль глядача, головна увага якого зосереджується не на історичному та політичному із властивою їм дієвістю, а на буденному, плинному житті. «Моделью восприятия политической сферы служит восприятие матча, художественного или мультипликационного фильма. Точно так же, как зрелищем на домашнем телеэкране, население заворожено и постоянными колебаниями своего собственного мнения, о которых оно узнает из ежедневных газетных публикаций результатов опроса. И ничто из этого не рождает никакой ответственности. Сознательными участниками политического или исторического процесса массы не становятся ни на минуту» [1, с. 46].

Позбавлені структури, інертні маси, заперечуючи соціальне, тим часом діють за його законами, ще більше розхитуючи й без того нестійкий каркас соціального. Понад те, сутність нашої сучасності Бодріяр вбачає не у боротьбі класів чи у взаємодії меншостей, а саме у «глухом, но неизбежном противостоянии молчаливого большинства навязываемой ему социальности, именно в этой гиперсимуляции, усугубляющей симуляцию социальности и уничтожающей его по его же собственным законам» [1, с. 57].

Вельми поетичний погляд на проблему сучасної людини, а також критику соціального та політичного модернізму подибуємо у праці

Жиля Ліповецкі «Ера порожнечі». Йому постмодерн ввижається не чимось відірваним від модернізму, а, навпаки, - утвердженням однієї з суттєвих тенденцій останнього - процесу персоналізації² й, відповідно, поступове скорочення дисциплінарного процесу. «Процесс персонализации - это глобальная стратегия, всеобщее изменение в условиях и желаниях общества» [4, с. 21]. Постмодерністське суспільство завдяки персоналізації маніфестує цінність індивідуального розвитку, визнання суб'єктивної своєрідності, неповторності особистості незалежно від будь-яких форм контролю. «[...] Постмодернистское общество, возводя процесс персонализации в разряд господствующего образа жизни, реализует особенности модернистского мира» [4, с. 169].

Одне з головних завдань, що мають бути розв'язані постмодернізмом, - зняття суперечності між традиційністю та модерном. Саме тому для Ліповецкі картезіянське *cogito* не зникає з горизонту філософування, а породжує нову картину світу, всадилинену на тасмніцях людського існування, таку собі енігматичну реальність, що вона потребує розшифрування, розкодування за допомоги персоналізації, яка має і позитивний, і негативний бік. Перший полягає в тому, що процес персоналізації відповідає структурі гнучкого суспільства, ґрунтованого на інформації та заохочуванні потреб індивіда, а другий виражається в тім, що процес персоналізації зумовлює злам дисциплінарної соціалізації. Таким чином, процес персоналізації постає як новий спосіб організації та орієнтації суспільства, новий спосіб управління подіями (максимум бажання, мінімум примусу). Виникає суспільство тотального індивідуалізму, де головний соціальний феномен полягає не у належності до певного класу, не в антагонізмі класів (прощай, марксизм!), а у розсіюванні соціальних елементів.

Персоналізація впроваджується в життя за допомоги різних механізмів, серед яких одним із найважливіших Ліповецкі визнає зваблювання, що пронизує собою всі рівні постмодерністського суспільства - від політики до приватного життя.

Зваблення всюди, воно намагається регулювати споживання, організацію суспільства, інформацію, освіту, мораль та звичаї. Водночас зваблення не має нічого спільного з викривленим зображенням та відчуженням свідомості, оскільки постає як те, що влаштовує сучасний світ, перетворює його відповідно до систематичного процесу персоналізації, робота якого спрямована на збільшення та урізноманітнення пропозицій, на легітимацію вільного вибору. Посилює роль зваблення й сучасний тип життя, що його Ліповецкі визначає як життя без категоричних імперативів, яке можна будувати згідно з індивідуальними устремліннями і яке відповідає ері комбінацій, варіантів та незалежних формул. «Обольщение - это логика, которая пробивает себе дорогу, которая

больше ничего не шадит и при этом осуществляет постепенную, толерантную социализацию, цель которой - персонализировать и психологизировать человека» [4, с. 40].

Саме зваблення та персоналізація доби постмодерну створює новий тип людини, новий персонаж онтологічного театру - Нарциса, пригнобленого самим собою, замураного у власній скляній капсулі, що має ще одне ім'я - cool³-людина. «Cool-человек не является ни пессимистическим декадентом Ницше, ни угнетенным тружеником Маркса; он скорее напоминает телезрителя, пытающегося “прогнать” одну за другой вечерние программы; потребителя, наполняющего свою кошелку; отпускника, колеблющегося между пребыванием на испанских пляжах и жизнью в кемпинге на Корсике» [4, с. 68]. Cool-людина не має сталих уподобань, твердих переконань, вона готова до всього, її погляди можуть швидко та легко змінюватися. Одне слово, не людина, а мрія бюрократа від влади або від науки.

Виникає новий соціальний феномен - нарцисизм, суттєвими рисами якого, згідно з Ліповецькі, є «первичность акта связи относительно характера сообщения, безразличное отношение к его содержанию, “игривое” поглощение смысла; сообщение, не имеющее ни цели, ни слушателей; автор сообщения, ставший его же главным слушателем» [4, с. 31]. Найвищою втіхою для Нарциса є його власні слова, підсилені та трансльовані засобами масової інформації, почуті хоча б мікроавдиторією.

Сучасний соціум населяють незалежні, добре поінформовані, вільні індивіди, здатні розумно розпоряджатися власним життям. Як зазначає Ліповецькі, це люди, які, сівши за кермо, ніколи не забудуть застібнути пасок безпеки. Нарцисові властива байдужість, але його зовсім не вабить метафізична скорбота, тому ніцшеанське відкриття щодо смерти Бога, нівелювання великих цінностей не схилиє його до відчаю та нігілізму, його це просто не обходить. «Постмодернистская свобода положила конец беспечности, ангажированности или нигилистической распущенности; *непринужденность* положила конец аскетической скованности. Отделяя желание от коллективного воздействия, вызывая приток энергии, остужая энтузиазм и возмущение, охватывающее общество, система предлагает *разрядку*, эмоциональную передышку» [4, с. 62].

Лише Нарцис здатний витримати робінзонаду пустелі, яка чатує на нього у сучасному світі, бо його цікавить лише він сам, він позбавлений уразливості картезіанського *cogito, homo politicus* перетворюється на *homopsychologicus*, що він дбає лише про себе та про своє благополуччя. Самотність перетворилася на звичайнісіньке явище, стала банальністю на кшталт будь-яких щоденних справ, ба більше, втрачає сенс вимога зв'язку між суб'єктами. Минулого століття Жан-Поль Сартр вважав, що пекло - це необхідність спілкування з іншими, а тому людське «Я» зму-

шене постійно пристосовуватися до вимог та інтересів інших, щоб вижити у цьому пеклі. «Я» Нарциса вже не приречене на пекло, адже Нарцис свідомо обирає місцем свого перебування пустелю самотності й абсолютно не шкодує за втраченим пеклом, його життєвим гаслом стає фраза: «Облиште мене!»

Нарцис позбавлений здатності відчувати та хвилюватися, тому його карою стає духовне спустошення, відсутність як чужих, так і власних пристрастей, неможливість відчутти себе «на сьомому небі».

Апофеозом антропологічних побудов сучасної французької філософії стає концепція шизоаналізу Жюльєн Дельоза і Фелікса Гатарі. Для них людина постає як *молярне* утворення, що має також і *молекулярний* рівень, за своєю сутністю вона є машиною бажання. У людині діалектично пов'язані дві іпостасі: вона одночасно і людина-природа (*homo natura*), і людина-історія (*homo historia*), оскільки вона розчинена у природі, відкрита зовнішньому світові через процес виробництва бажання, до того ж вона є суспільною істотою, позаяк суспільство включається у природу як її складник. Але досягнути щастя людина може, лише позбавившись залежності від репрезентації, визволившись із тенет знаків, що вони захопили її. На це здатний лише «вільний, веселий шизо».

Сумно думати, що майбутнє належить або «веселому шизо», або відмороженому Нарцисові, проте незаперечним стає той факт, що в культурі постмодерну наявний механізм зникнення суб'єкта, причому це зникнення має насильницький характер, бо завдяки засиллю моди, реклами, піару всіх штибів людина сумнівається в реальності свого буття. Філософія відмовилася від всезагального, наслідком цієї відмови стала втрата єдності, сутності та субстанціальності людського буття, виникає нова людина - віртуальна, їй вже не потрібна онтологія.

ПРИМІТКИ

¹ - Варто зазначити, що антропологічний складник французької філософії привернув увагу багатьох дослідників (це й росіяни - Л. Андреев, О. Вайнштейн, С. Зенкін, Г. Косіков, В. Курицін, Л. Маркова, Л. Філіппов, А. Якімовіч, і вітчизняні філософи старшого покоління - Г. Заїченко, В. Лях, В. Лук'янець, О. Соболев, В. Табачковський, І. Цехмістро, В. Ярошовець, і молоді вчені - М. Савельєва, О. Хома, В. Окорков та ін.). Головну увагу вони приділяли поглядам визнаних «класиків» посткласики - М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гатарі, проте, на наш погляд, надзвичайно цікавими видаються й праці Ж. Ліповецькі та Ж. Бодрієра, де осмислюються антропологічні питання, тому дане дослідження має на меті заповнення «білих плям» на полотні сучасної антропологічної картини французької філософії.

² - Важливо звернути увагу на два значення французького слова *personne*, яке, по-перше, позначає людину, особу; по-друге, слугує для позначення будь-кого, нікого. Завдяки цьому персоналізацію Ліповецькі тлумачить одночасно і як індивідуалізацію, і як спустошення, перетворення на ніщо.

³ - Cool (англ.) - холодний, байдужий.